

Grażyna Holly
Bieszczadzki Park Narodowy
38–700 Ustrzyki Dolne, ul. Belska 7
gholly@poczta.onet.pl

Received: 24.07.2010
Reviewed: 4.08.2010

WEZWANIA ŚWIĄTYŃ CHRZEŚCIJAŃSKICH NA POGRANICZU POLSKO–UKRAIŃSKO–SŁOWACKIM

Dedication of Christian temples in the Polish – Ukrainian – Slovak borderland

Abstract: The main aim of the paper is to present and compare the dedication of Christian temples, which existed in the territory of International Biosphere Reserve “Eastern Carpathians” in 1938 and 2010. These years are crucial for social-religious, political and economical changes taking place in the area studied. In 2010 there were 64 Christian temples, belonging to Roman Catholic, Greek Catholic and Orthodox rites. Classification of dedications were made. Five types of dedication were distinguished: Trinitary, Christological, Marian, Angelic and hagiographic. The most numerous are dedications to Saints, following by Marian, Angel and Christological.

Key words: dedication, patrocinium, sacral landscape, IBR Eastern Carpathians.

Wstęp

Tradycja nadawania wezwań świątyń jest bardzo odległa i sięga najprawdopodobniej IV w. Początkowo wezwanie wiązało się z umieszczanymi w ołtarzu świątyni relikwiami świętych męczenników, a z czasem również i świętych wyznawców, podkreślając ich związek z Chrystusem (ze względu na podobieństwo śmierci). Jeśli świątynia nie posiadała relikwii, wówczas poświęcano ją najczęściej Jezusowi Chrystusowi, a wraz z rozwojem kultu maryjnego, również Najświętszej Maryi Pannie. Usamodzielnienie się kultu świętych po Soborze Trydenckim (1545–1563) wpłynęło na coraz liczniejsze występowanie wezwań świętych Pańskich. Ich zwiększająca się różnorodność związana jest z powiększaniem się wyniesionych na ołtarze liczby świętych i błogosławionych. Wierni szukali u swoich patronów opieki, pośrednictwa i wstawiennictwa. Święty wydawał się im bliski, spieszący z pomocą w różnorodnych problemach. Z tego też względu tytuły nadawane świątyniom określano często jako patrocinium. Ogłoszenie przez biskupa patrocinium kościoła było uroczystym wyrazem ożywionego kultu wybranego

świętego, a w przypadku nadania kościołowi tytułu trynitarnego czy chrystologicznego, przypominało zawarte w nim prawdy wiary. Akt ten wyrażał oddanie świątyni na własność Bogu i pod opiekę Chrystusowi lub Jego Matce, aniołom lub świętym. W takim znaczeniu termin patrocinium został zapożyczony z języka prawa rzymskiego, w pojęciu którym zawiera się zobowiązanie do opieki (Witkowska 1999).

W Encyklopedii kościelnej autorstwa ks. Antoniego Nowowiejskiego czytamy: „*Patronem [...] nie może być nikt inny, jak tylko święty i Najświętsza Panna Maryja. Pan Bóg, będąc sam najwyższym sędzią, orędownikiem być tym samym nie może, gdyż orędownik przypuszcza już jakiś stosunek do sędziego, czy kogoś innego z wyższą władzą, u którego patron bronić ma sprawy klienta, lub dlań wypraszać jaką łaskę [...]. Nie należy też łączyć pojęcia Patrona z pojęciem Tytułu, gdyż Tytuł tylko imię czy nazwę nadaje kościołowi, Patron zaś jest opiekunem i orędownikiem, nie tylko kościoła, jako budynku, ale i większego lub mniejszego obszaru miejsca. Tytułem może być Pan Bóg oraz rozmaite tajemnice Boże, Patronem zaś, [...] może być Święty tylko. [...] Na Patronów mogą być wybierani li tylko święci, czczeni w Kościele powszechnym tj. sancti canonisati, albo sancti quod cultum, co równoważy kanonizację. Błogosławieni (beati) mogą być wybierani na patronów li tylko za pozwoleniem Stolicy Apostolskiej.*” (Nowowiejski 1982).

Świątynia otrzymywała swój tytuł podczas ceremonii poświęcenia, której dokonywał biskup. Nadanie wezwania miało doniosłe znaczenie sakralne oraz pociągało skutki prawne (Rozynkowski 2005). Zasady nadawania tytułów kościołowi określa Kodeks Prawa Kanonicznego – kanon 1218, który brzmi: „*Każdy kościół powinien mieć swój tytuł, który nie może być zmieniony po dokonaniu poświęcenia kościoła*” (Kodeks Prawa Kanonicznego 1984). Pomimo, że patrocinia były z reguły nie zmieniane, zdarzały się przypadki, kiedy nadawano nowe – np. na skutek nabycia nowych relikwii, w wyniku przebudowy starego kościoła lub odbudowy zniszczonego, czy też wzniesienia nowego, w miejscu starego. Modyfikacje wezwań dokonywały się również na skutek rozwoju kultu świętych, a nierzadko również na skutek przeniesienia praw parafialnych do innego kościoła (Kumor 2002). Zmiana następowała z reguły poprzez zastąpienie starego wezwania – nowym lub poprzez dodanie do funkcjonującego wezwania – drugiego, w efekcie czego pojawiły się wezwania wielocłonowe.

Wezwanie świątyni wyobraża w cerkwi ikona chramowa, znajdująca się po prawej stronie ikonostasu, wśród czterech ikon tzw. namiestnych. Natomiast w kościele rzymskokatolickim tytuł zgodny z wezwaniem danej świątyni zazwyczaj nosi ołtarz główny. O wyborze tytułu kościoła decydował początkowo biskup-misjonarz, który zakładając kościół na nowo schryścianizowanych terenach, dedykował go patronowi swej macierzystej świątyni. W czasach późniejszych wpływ na wybór wezwania miał fundator świątyni, który najczęściej nadawał swoje imię lub swojego patrona. Taki przywilej wynikał z racji prawa patronatu (Gajkowski

1913). Prawo patronatu uległo zmianie w czasach zaborów, kiedy to własność ziemską Kościoła w większości została upaństwowiona, a duchowni mieli otrzymywać uposażenie państwowe (Kumor 1991). W wyniku tych przemian decyzja o wyborze wezwania w znacznej mierze spoczęła na wiernych, którzy najczęściej kierowali się nowymi formami pobożności, rozwojem kultu świętych, ogłoszeniem nowych dogmatów, wprowadzeniem do kalendarza liturgicznego nowych świąt kościelnych.

Zainteresowanie patrociniami w historiografii polskiej i zagranicznej stale rośnie. Zauważono, że ich analiza pomaga w odtwarzaniu mentalności religijnej społeczności, szlaków pątniczych, kultu świętych, a także może być uzupełnieniem do badań nad życiem społecznym wybranych populacji (np. kontaktów i wpływów międzynarodowych). W ostatnim okresie pojawiły się prace dotyczące w większości pojedynczych patrociniów świętych lub ich charakterystyki w skali wybranych obszarów (m.in.: Dziewiątkowski 2002; Karolewicz 1974; Kumor 2006; Litak 1966; Rajman 2003; Szymański 1993; Zimmermann 1958).

Cel i metody pracy

W niniejszym artykule przedstawiono wezwania świętyń znajdujących się obecnie na terenie przygranicznym polsko-słowacko-ukraińskim, w granicach Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”. Na obszarze tym stykały się oraz przenikały nawzajem dwie wielkie tradycje religijno-kulturowe – zachodnia (łacińska) i wschodnia (bizantyjsko-ruska), w wyniku czego wykształcił się oryginalny *krajobraz religijny*. Cerkwie i kościoły wraz z ich patrociniami są dziś wyrazem wiary minionych pokoleń. Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie i usystematyzowanie wezwań świętyń, jakie istniały na badanym obszarze w latach 1938 i 2010 oraz prześledzenie recepcji kultu. Są to lata przełomowe dla zachodzących zmian społeczno-religijnych oraz polityczno-gospodarczych na badanym obszarze. Analiza wezwań pozwoli uchwycić i ukazać chronologię rozwoju kultu świętych w tym regionie.

Materiały źródłowe, które wykorzystano na potrzeby niniejszego artykułu, to opracowania dotyczące Cerkwi greckokatolickiej i Kościoła rzymskokatolickiego, a wśród nich przede wszystkim szematyzmy diecezjalne i archidiecezjalne (m.in.: Szematyzm 1918; Schematyzm 1938; Rocznik Archidiecezji Przemyskiej 2002; Szematyzm Prawosławnej Diecezji Przemysko-Nowosądeckiej 1999) oraz źródła publikowane (Slobodjan 2003; Śnieżyńska-Stolot, Stolot 1982). Materiały źródłowe uzupełniono badaniami terenowymi.

Przeprowadzono klasyfikację wezwań z uwzględnieniem typów i rodzajów. Wyróżniono 5 typów wezwań: trynitarne, chrystologiczne, maryjne, aniel-

skie i hagiograficzne. W skład patrociniów trynitarnych wchodzi tytuły Trójcy Świętej, Ducha Świętego, przymiotów Bożych (Opatrzność). Wezwania chrystologiczne składały się z 5 rodzajów, a w ich skład wchodzi wezwania osobowe, dogmatyczne i ewangeliczne. W odniesieniu do patronatu maryjnego wyróżniono wezwania dogmatyczne, ewangeliczne i dewocyjne oraz nawiązujące do patronatu miejsc i szczególnego orędownictwa. Najwięcej rodzajów wezwań dotyczyło świętych Pańskich (hagiograficznych).

W odniesieniu do wezwań związanych ze świętami typowymi dla kościoła greckokatolickiego omówiono ich genezę oraz daty obchodzenia według kalendarza juliańskiego (w przypadku świąt stałych). Nie uwzględniono przy tym odpowiedników chronologicznych z kalendarza gregoriańskiego, ze względu na przyjęte obecnie przyzwyczajenie, że kalendarz juliański jest wyprzedzany przez gregoriański o 13 dni. Pewną niekonsekwencją w szematyzmach jest zamienne nazywanie Bożej Rodzicielki imieniem: Matki Bożej, Najświętszą Maryją Panną lub Bogarodzicą. Mając to na uwadze, w artykule nie czyniono rozróżnień ze względu na imiona Maryi, lecz tylko wzięto pod uwagę Jej przymioty.

Zebrane materiały zostały następnie uporządkowane i zestawione w formie tabelarycznej oraz graficznej.

Charakterystyka badanego obszaru

Obszar objęty opracowaniem należy do Zewnętrznych Karpat Wschodnich i położony jest po północnej i południowej stronie Karpat, pomiędzy Przełęczą Łupkowską a Przełęczą Użocką. Charakteryzuje się on wysokimi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi, które chronione są zarówno po polskiej, ukraińskiej i słowackiej stronie, za pomocą różnych form.

Początki kształtowania się dziedzictwa religijnego badanego obszaru sięgają XIV–XVI wieku, kiedy to w wyniku akcji osadniczej ukształtowała się specyficzna mozaika wyznaniowa. W najwyższych położonych górskich ostępach na polsko-węgierskim pograniczu rozwinęło się osadnictwo kultury wołosko-ruskiej, związane z chrześcijaństwem obrządku wschodniego. Z osadnictwem polskim natomiast, które rozwijało się w dolinach z uwagi na lepsze warunki dla rolnictwa, związany był obrządek rzymskokatolicki (Sarna 1902). Kościoły powstawały z fundacji możnowładców i drobnej szlachty, którzy wspierali także finansowo i fundowali miejscowe cerkwie, dla najliczniej występujących tu chrześcijan obrządku wschodniego. Dopiero w późniejszym okresie nowe cerkwie powstawały ze środków miejscowych społeczności. Fundator miał oczywiście wpływ na to, pod jakim imieniem wyświęcano świątynię. Począwszy od XVI wieku, we

wsiach, w których rozwijał się handel, przemysł drzewny oraz naftowy, nastąpił wzrost liczby ludności żydowskiej.

Największe w skutkach zmiany przyniosły wysiedlenia ludności, szczególnie w latach 1946–1947, skutkiem czego zanikło dawne pogranicze etniczno-narodowe w nowo wytyczonych granicach Polski. W procesie powojennego zasiedlania na obszar ten napłynęła ludność obca pod względem kulturowym i wyznaniowym.

Także prawa część doliny Sanu, należąca obecnie do Ukrainy, została wydłudniona w czasie II wojny światowej (1944–46). Proces wysiedlania ominął wsie położone we wschodniej części Nadsiańskiego Parku Krajobrazowego – w dolinach Riki i Jabłunki (takie jak: Boberka, Szandrowiec, Wyżna i Niżna Jabłunka) oraz mieszkańców wsi położonych obecnie w granicach Użańskiego Parku Narodowego.

Na terenie północno-wschodniej Słowacji nie doszło do masowych wysiedleń ludności rusińskiej. Początkowo Rusini byli uznani za mniejszość narodową Słowacji. Jednakże po wprowadzeniu w 1948 r. komunistycznej dyktatury, uznano ich za Ukraińców, a część z nich zaczęła ulegać z czasem wpływom słowackim. Istotne zmiany nastąpiły w 1987 r., kiedy to zaczęto budowę zbiornika wody pitnej Starina. W tym celu ewakuowano 3500 mieszkańców z 7 wiosek o łącznej powierzchni 131 km².

Z badań historycznych wynika, że na obszar Bieszczadów do 2 połowy XI w. docierały zarówno wpływy chrześcijaństwa z Zachodu, jak i ze Wschodu. Pierwsze w pełni wiarygodne wzmianki o istnieniu prawosławnej eparchii przemyskiej pochodzą z początków XIII w. (Budzyński 1993; Fenczak 1996), a udokumentowane historycznie jej istnienie rozpoczyna się z chwilą włączenia przez króla Kazimierza Wielkiego Rusi Halicko-Włodzimierskiej do Polski. Od 1371 r. eparchia wchodziła w skład reaktywowanej wówczas metropolii halickiej. Dobry koegzystencji obrządków sprzyjała polityka władców Polski (Czupryk 2002). Na mocy podpisanego w 1596 r. aktu Unii Brzeskiej i 1646 r. – Unii Użgorodzkiej (Mukaczewskiej), powołany został nowy obrządek – unicki (później zwany greckokatolickim), któremu Kościół katolicki gwarantował utrzymanie poszanowania swoich tradycji, odrębności rytualnych oraz języka narodowego (starocerkiewnego) w liturgii. Do unii Kościoła Wschodniego z Kościołem katolickim biskup eparchii przemyskiej Innocenty Winnicki (1679–1700) przystąpił w 1691 r. (Winnicki 1998).

Niezależnie funkcjonowała struktura Kościoła rzymskokatolickiego, z łacińską diecezją przemyską, erygowaną przez papieża Grzegorza XI w 1375 r. (Kumor 1963).

Po regulacji granic państwowych po II wojnie światowej, wschodnia część badanego obszaru została włączona do Ukrainiejskiej Republiki Radzieckiej. W czasach PRL-u i okupacji sowieckiej kościół katolicki został objęty represjami, które szczególnie nasiliły się po 1947 r.

Po reaktywowaniu struktur greckokatolickich badany obszar po stronie polskiej Karpat należy do archidiecezji przemysko-warszawskiej Kościoła Bizan-

tyjsko-Ukraińskiego. Cerkiew greckokatolicka przetrwała na terenie wschodniej Słowacji do 1950 roku. Od tego czasu dawne cerkwie greckokatolickie zaczęto zamieniać na prawosławne Patriarchatu Moskiewskiego, a w późniejszym czasie – Kościoła Prawosławnego Czechosłowacji, któremu w 1951 r. Patriarchat Moskiewski udzielił autokefalii. Grekokatolicy zamieszkujący północno-wschodnią część Słowacji przechodzili na prawosławie (nie odnotowano w granicach badanego obszaru przejścia na obrządek łaciński, co zdarzało się sporadycznie w innych regionach). Po reaktywowaniu kościoła greckokatolickiego badany obszar należy do archidiecezji preszowskiej Słowackiego Kościoła Greckokatolickiego.

Ponadto na badanym obszarze występują struktury organizacyjne Kościoła Prawosławnego. Polską część obejmuje diecezja przemysko-nowosądecka Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, a ziemie słowackie – archidiecezja preszowska Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej Krain Czeskich i Słowacji.

W polskiej części badanego obszaru większość cerkwi jest obecnie użytkowana jako kościoły rzymskokatolickie i należy do archidiecezji przemyskiej obrządku łacińskiego. Natomiast tereny wschodniej Słowacji obejmuje rzymskokatolicka archidiecezja koszycka. Jednakże na badanym obszarze po stronie słowackiej i ukraińskiej nie występuje żadna świątynia rzymskokatolicka.

Na Ukrainie sytuacja kościelna jest obecnie skomplikowana. Istnieją tam dziś trzy kościoły prawosławne. Jednym z nich jest Kościół Prawosławny na Ukrainie Patriarchatu Moskiewskiego, który stanowi część Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego i jako jedyny jest uznawany przez inne kościoły prawosławne, pozostając z nimi w jedności. Podporządkowanie Patriarchatowi Moskiewskiemu doprowadziło w 1992 r. do powstania równoległej, prawosławnej struktury na Ukrainie – Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego oraz Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (głównie wśród emigracji), z Patriarchą na czele (obydwa kościoły trwają w stanie schizmy, czyli rozłamu z pozostałym światem prawosławnym).

Ponadto swoje struktury rozciąga Ukraiński Kościół Greckokatolicki. W 1946 r., na tzw. pseudosoborze we Lwowie, władze komunistyczne zlikwidowały Ukraiński Kościół Greckokatolicki (UKGK), a jego wyznawców wcielono do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Kościół ten odrodził się na początku lat dziewięćdziesiątych, mając najwięcej wiernych na zachodzie Ukrainy. Od 1963 r. ma on rangę arcybiskupstwa większego, z siedzibą początkowo we Lwowie (do 1991 w rzeczywistości w Rzymie), a od 2004 r. – w Kijowie. W jego skład wchodzi obecnie 8 eparchii (diecezji) oraz 4 inne jednostki. Ponadto istnieje eparchia mukaczewska, podlegająca bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Na badanym obszarze nakładają się struktury Cerkwi Prawosławnej Moskiewskiego Patriarchatu, Kijowskiego Patriarchatu oraz Cerkwi greckokatolickiej.

Losy Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie były przez całe wieki ściśle związane z Polską, jako że zachodnie obwody dzisiejszej Ukrainy to dawne polskie

Kresy. Dziś Kościół rzymskokatolicki na Ukrainie tworzy jedną metropolię z siedzibą we Lwowie, złożoną z archidiecezji lwowskiej oraz 6 innych diecezji.

Wezwania świętyń w 1938 r.

W 2010 r. na badanym obszarze stwierdzono 64 świątynie chrześcijańskie – 34 pochodzą sprzed II wojny światowej, a pozostałe zostały wzniesione w większości w latach 90. XX w. W 1938 r. liczba świątyń była o blisko połowę większa i wynosiła 120, z czego 115 stanowiły cerkwie i kaplice greckokatolickie oraz 5 – kościoły i kaplice rzymskokatolickie (Tab. 1, 2). Najliczniej odnotowano wezwania Świętych Pańskich, a w następnej kolejności – Maryjnych, Anielskich i Chrystologicznych. W rozmieszczeniu przestrzennym wezwań cerkiewnych widoczne jest zróżnicowanie w proporcjach występowania poszczególnych rodzajów wezwań (Ryc. 1). I tak w polskiej części badanego obszaru jest liczniejsze występowanie wezwań Świętych Pańskich, po ukraińskiej stronie, w części, która leżała do II wojny światowej w granicach Polski i do diecezji lwowskiej – najliczniejsze są wezwania maryjne i chrystologiczne. Natomiast na obszarze położonym na południe od Przełęczy Użockiej, administracyjnie związanym z ośrodkiem zakarpackim – najliczniej występują wezwania świętych pańskich, a w dalszej kolejności (po równo) – chrystologiczne, maryjne i anielskie.

Tabela 1. Liczba poszczególnych kategorii wezwań cerkwi i kaplic greckokatolickich występujących w 1938 i 2010 r. RP – polska część MRB KW; SK – słowacka część MRB KW; UK – ukraińska część MRB KW.

Table 1. Number of categories of dedications of Greek Catholic churches and chapels occurring in 1938 and 2010. RP – Polish part of IBR; SK – Slovak part of IBR; UK – Ukrainian part of IBR.

Rodzaj wezwania <i>Category of dedication</i>	RP		SK		UK	
	1938	2010	1938	2010	1938	2010
Trynitarne / <i>Trinitary</i>	1	0	0	1	0	0
Chrystologiczne/ <i>Christological</i>	2	0	0	0	6	1
Anielskie / <i>Angelic</i>	17	0	4	0	11	0
Maryjne / <i>Marian</i>	11	1	3	3	9	0
Świętych / <i>Saint</i>	29	0	3	1	13	1
Mieszane / <i>Mixed</i>	0	0	0	0	1	0
Brak danych / <i>No data</i>	0	0	5	0	0	0
Ogółem / <i>Total</i>	60	1	15	5	40	2

W części słowackiej najliczniej występują wezwania maryjne, anielskie i Świętych Pańskich. Należy przy tym wspomnieć, że wezwania anielskie dotyczą cerkwi wzniesionych w XVIII i XIX w. Natomiast w przypadku świątyni wznoszonych w II połowie XX w. najczęściej noszą one wezwania maryjne i Świętych Pańskich.

Tabela 2. Liczba poszczególnych kategorii wezwań kościołów i kaplic rzymskokatolickich występujących w 1938 i 2010 r. RP – polska część MRB KW; UK – ukraińska część MRB KW.

Table 2. Number of particular categories of dedications of Roman Catholic churches and chapels occurring in 1938 and 2010. RP – Polish part of IBR; UK – Ukrainian part of IBR.

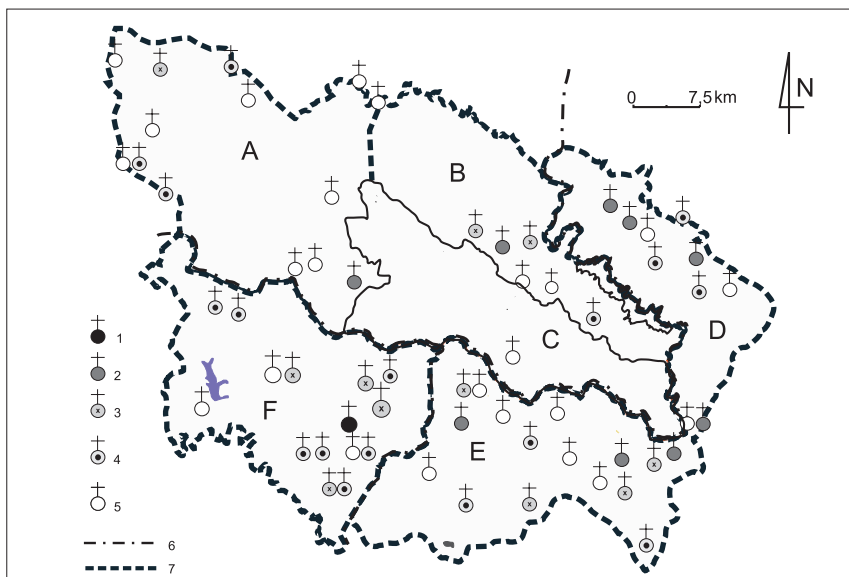
Rodzaj wezwania <i>Category of dedication</i>	RP		UK	
	1938	2010	1938	2010
Trynitarnie / <i>Trinitary</i>	0	0	0	0
Chrystologiczne / <i>Christological</i>	2	2	2	0
Anielskie / <i>Angelic</i>	0	0	0	0
Maryjne / <i>Marian</i>	2	4	0	0
Świętych / <i>Saint</i>	1	9	1	0
Mieszane / <i>Mixed</i>	0	1	0	0
Brak danych / <i>No data</i>	0	0	1	0
Ogółem / <i>Total</i>	5	16	4	0

Wezwania cerkiewne

Pośród istniejących przed II wojną światową cerkwi 108 obiektów posiada udokumentowane źródłowo wezwania (pozostałe obiekty wymagają dalszej kwerendy archiwalnej). Z analizy wezwań cerkwi i kaplic greckokatolickich, występujących na badanym obszarze w 1938 r. (Tab. 1) wynika, że częstotliwość występowania poszczególnych rodzajów była niezależna od hierarchii teologicznej świąt. Najwięcej (41%) było patrociniiów związanych ze świętymi Pańskimi. Mniej liczne były wezwania anielskie (28%) i maryjne (20%). Natomiast chrystologiczne stanowiły 4,8%, a trynitarnie – 1%. Kult Ducha Świętego charakteryzował się symbolicznie w pobożności wiernych badanego obszaru (1 cerkiew pod wezwaniem Zesłania Ducha Świętego).

Wezwania chrystologiczne posiadało 5 cerkwi. Pośród nich najliczniejsze były cerkwie pod wezwaniem Wniebowstąpienia Pańskiego (Вознесения Господне). W Kościele wschodnim to święto obchodzone jest zawsze w czwartek 40. dnia po Wielkanocy i należy do grupy świąt ruchomych „kręgu paschalnego”.

Stwierdzono ponadto występowanie 1 cerkwi pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego (Преображення Господне, Спаса). Wywodzi się ono od jed-

Ryc. 1. Wezwania cerkiewne w 2010 roku.

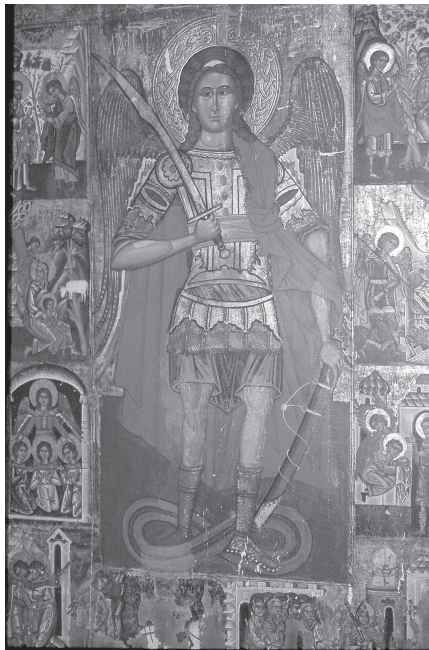
Fig. 1. Church dedications in 2010.

1 – Trynitarne / *Trinitary*, 2 – Chrystologiczne / *Christological*, 3 – Anielskie / *Angelic*, 4 – Maryjne / *Marian*, 5 – Świętych / *Saint*, 6 – granice państwowe / *state borders*, 7 – granice obszarów chronionych / *boundaries of protected areas*, A – Ciśniańsko-Wetliński PK / *Cisniansko-Wetlinski Landscape Park*, B – PK Doliny Sanu / *Doliny Sanu Landscape Park*, C – Bieszczadzki PN / *Bieszczady National Park*, D – Nadsiański PK / *Nadsiansky Landscape Park*, E – Użański PN / *Uzhansky National Park*, F – PN Połoniny *Poloniny National Park*.

nego z najważniejszych święt tzw. nieruchomych, ustanowionych na pamiątkę wydarzenia z życia Jezusa Chrystusa na Górze Tabor, obchodzonego 19 sierpnia.

Typ wezwań anielskich dotyczył wyłącznie tytułu św. Michała Archanioła (zwanego Archistrategiem), zwycięskiego dowódcy wojsk anielskich w walce z szatanem i zbuntowanymi aniołami. Poświęcono mu 32 cerkwie (Tab. 1), co stanowiło 28%. Święty Michał przedstawiany jest najczęściej jako zwycięski wojownik w zbroi, z mieczem lub włócznią (Ryc. 2). Jako archanioł nie dotykał stopami ziemi. Czczony jest jako protektor Kościoła, obrońca w walce z szatanem, przewodnik dusz w ostatniej wędrówce do wieczności, a na Wschodzie – również jako patron chorych. W scenie Sądu Ostatecznego trzyma w jednej ręce wagę, a w drugiej miecz (Ryc. 3). Od średniowiecza uznawany był za patrona Rusi, a jego wizerunek umieszczano na sztandarach wojskowych. Św. Michał Archanioł był ponadto czczony jako patron rycerstwa niemieckiego. Ze względów politycznych cesarzowa Maria Teresa w 1773 r. wyznaczyła św. Michała na patrona

Galicji, co znacznie rozwinęło kult tego świętego w Kościele greckokatolickim, na terenach należących do Galicji. Warto nadmienić, że kult św. Michała Archaniola należy również do jednych z najstarszych w kościele rzymskokatolickim w Polsce (Rajman 2003).

Ryc. 2. Św. Michał Archanioł, XVI w., Ulickie Krive.
Fig. 2. St Michael Archangel, 17th cent., Ulickie Krive.

Ryc. 3. Św. Michał Archanioł, XVIII w., Dwernik.
Fig. 3. St Michael Archangel, 18th cent., Dwernik.

Wezwań maryjnych odnotowano pięciokrotnie więcej niż chrystologicznych (20%). Spośród nich najbardziej popularne było wezwanie związane ze świętem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (NMP), czyli w obrządku wschodnim – Zaśnięcia Bogurodzicy (Успення Пресвятої Богородици). Pod tym wezwaniem na badanym terenie występowało 7 cerkwi i kaplic greckokatolickich. Począwszy od 988 r., kiedy to Ruś przyjęła chrzest i książę Włodzimierz wzniósł pierwszą katedrę ruską, nadając jej imię Zaśnięcia Bogurodzicy, wezwanie to stało się bardzo popularne na Rusi. W tradycji wschodniej śmierć Matki Bożej przybrała w oparciu o apokryfy postać Zaśnięcia. W ikonografii przedstawiana jest Matka Boża spoczywająca na łożu, w obecności apostołów i biskupów, którzy zebrali się na unoszonych przez aniołów chmurach. Za łożem stoi Chrystus, który przyjmuje duszę Matki w postaci

dziecka w powijakach i unosi ją do nieba (Ryc. 4). Śmierć Matki Bożej jest rozumiana jako Wniebowzięcie duszy (gr. *Koimesis*). W tradycji zachodniej pojmuje się śmierć Matki Bożej jako Wniebowzięcie ciała (*Metastasis*) – ciało Maryi zostało uniesione przez aniołów do nieba, bez udziału Chrystusa (więcej: Gębarowicz 1982).

Ryc. 4. Zaśnięcie Matki Bożej (fragment), I poł. XV w. Żukotyń (obecnie Muzeum Historyczne w Sanoku).

Fig. 4. Dormition of Mother of God (fragment), 1st half of 15th cent., Żukotyń (now at Historical Museum in Sanok).

Stosunkowo często występującym wezwaniem było Narodzenie Najświętszej Maryi Panny (Риздво Пресвятої Богородици), obchodzone 21 września. W ikonografii scena ta jest przedstawiana w domu Maryi na górze Syjon w Jerozolimie. Centralne miejsce w tym przedstawieniu zajmuje łóżce, na którym spoczywa św.

Anna obsługiwana przez kobiety. Nowo narodzona Maryja przedstawiana jest najczęściej jako niemowlę kłapane w cebrzyku.

Inne, stosunkowo popularne wezwanie, było związane ze świętem Opieki Najświętszej Maryi Panny (Покрова Богородици) i nosiły go 3 cerkwie (Tab. 3). Maryja, z racji macierzyństwa Bożego, ma udział w Bożej opiece nad światem poprzez wstawiennictwo i pośrednictwo. W Kościele wschodnim kult Bogurodzicy-Opiekunki wiązał się z relikwią – szatą NMP, która była przechowywana w tzw. „świętej skrzynce” w kościele Matki Bożej w Blachernach (przedmieście Konstantynopola). Kult tej relikwii przeniesiono na cały Kościół wschodni, ustanawiając w VII w. święto Złożenia szaty Bogarodzicy, obchodzone 2 lipca (Gębarowicz 1982). Kult Opieki Matki Bożej najpełniej rozwinął się i najdłużej przetrwał na terenie Cerkwi ruskiej. Jego wyrazem był oficjalnie uznany w 2 poł. XIII w. kult Pokrowu lub Pokrowy Bogurodzicy, z własną liturgią, świętem i ikonografią (święto obchodzone jest 14 października). Tytuł ten jest zatem związany z jednym z najstarszych na Rusi świętem, ustanowionym na pamiątkę uchronienia Konstantynopola przed najazdem Arabów (początek X w.). Stało się to za sprawą cudu przypisywanego Matce Bożej. Według innej tradycji święto to jest związane z wizją błogosławionego Andrzeja Szalonego (zm. 936 r.), której doświadczył w kościele w Blachernach pod Konstantynopolem, gdzie przechowywany jest jako relikwia welon Maryi. Jego pochodzenie wiąże się z widzeniem Andrzeja Szalonego (+938 r.) w kościele w Blachernach, opisanego w jego żywocie znanym na Rusi już w połowie XI w. (Gębarowicz 1982). Św. Andrzej Szalony, prawdopodobnie pochodzenia trackiego, należał do grupy duchowych szaleńców „dla Chrystusa”, żyjących w Konstantynopolu w dobrowolnym ubóstwie, poniżeniu, włóczęgostwie. Podczas widzenia św. Andrzej ujrzał unoszącą się w powietrzu Matkę Bożą, która ujęła swój welon (maforion zastąpiony w wyniku błędnego tłumaczenia w tradycji rosyjskiej na „omofor” – Gębarowicz 1982) i rozpostarła go nad zgromadzonymi ludźmi, oznajmiając, że bierze ich w swoją opiekę. Opis ten posłużył ikonografii przedstawiającej postać Matki Bożej z chustą rozpostartą na rękach lub unoszoną nad głową przez aniołów, w różnych inscenizacjach (Ryc. 5). W Kościele zachodnim kult Opieki Matki Bożej utożsamiano z ufnością w jej miłosierdziu i wiązał się z tytułem Matki Miłosierdzia. Gest osłaniania płaszczem, jako znak opieki, znany był w starożytnym i średniowiecznym prawie zwyczajowym, a tak przedstawiana Maryja nazywana była Matką Bożą Opieki lub Miłosierdzia. Taki gest, polegający na symbolicznym okryciu szatą osoby poszukującej opieki, oznaczał fakt roztoczenia protektoratu nad danym człowiekiem i wywodził się z tradycji starożytnego Rzymu. Rozwój kultu Pokrowu na Rusi miał miejsce od XIII w., a wybitną rolę w jego rozwoju miał Stefan Peczerski, igumen w Ławrze Peczerskiej k. Kijowa. Dzięki jego działalności na Rusi pojawiły się liczne cerkwie noszące to wezwanie. Na ziemiach polskich patrocinium Opieki Matki Bożej należało do rzadko występujących (Witkowska 1999).

Tabela 3. Liczba odmian wezwań maryjnych cerkwi i kaplic greckokatolickich występujących w 1938 i 2010 r. RP – polska część MRB KW; SK – słowacka część MRB KW; UK – ukraińska część MRB KW.

Table 3. Number of versions of Marian dedications of Greek Catholic churches and chapels occurring in 1938 and 2010. RP – Polish part of IBR; SK – Slovak part of IBR; UK – Ukrainian part of IBR.

	1938			2010		
	RP	SK	UK	RP	SK	UK
Soboru NMP <i>Synaxis of Blessed Virgin Mary</i>	1	0	2	0	0	0
Opieki MB <i>of Mother of God care</i>	2	0	1	1	0	0
Złożenie Szaty NMP <i>of Blessed Virgin Mary robe deposition</i>	1	0	0	0	0	0
Narodzenie NMP <i>of Blessed Virgin Mary birth</i>	3	1	0	0	1	0
Zwiastowanie <i>Annunciation</i>	1	0	0	0	0	0
Ofiarowanie NMP <i>of Blessed Virgin Mary offertory</i>	1	0	0	0	0	0
Zaśnięcie NMP <i>Dormition of Blessed Virgin Mary</i>	1	2	4	0	2	0
MB Współcierpiącej <i>Mother of God co-suffering</i>	0	0	0	0	0	0
Ogółem <i>Total</i>	10	3	7	1	3	0

Ryc. 5. Matka Boża Opieki (Pokrowa), Komańcza.
Fig. 5. Holy Mother of Care (Pokrowa), Komańcza.

Z tym wydarzeniem wiąże się ponadto święto Złożenia Szat (Welonu) Bogurodzicy (Положенне Ризи Богородици lub Положенне Пояся Богородици). Pod takim tytułem była 1 cerkiew. Święto Opieki NMP było od dawna obchodzone wyjątkowo uroczystie w Kościele wschodnim i należy do najważniejszych świąt na Ukrainie.

Ponadto dwie cerkwie nosiły nieznaną w kościele łacińskim tytuł „Soboru Bogurodzicy”, związany ze świętem obchodzonym 8 stycznia i wyrażającym zgromadzenie wiernych w celu oddania czci Matce Bożej. W ikonografii ilustrującej to święto przedstawiana jest Maryja zasiadająca na wyniesionym tronie, z widniejącym na tle jej piersi wizerunkiem Dzieciątka. Z oddali zbliżają się Trzej Magowie i pasterze, a chór cerkiewny wychwala Maryję, śpiewając hymny. Ale-

goryczne postacie kobiece przedstawiają świat podziemny: Ziemię i Pustynię, które ofiarowują Matce Bożej grotę i żłóbek.

Zwiastowanie NMP (Благовищення Пресвятої Богородици), obchodzone 7 kwietnia, było tytułem jednej cerkwi. Święto Ofiarowanie Pańskie, noszące też nazwę Oczyszczenie NMP (Стритення Господне – Spotkanie Pana), w obrządku wschodnim jest obchodzone 15 lutego. To patrocinium zostało zaliczone do maryjnych, gdyż tak kwalifikowali je teologowie greckokatolickcy w okresie międzywojennym. Na badanym obszarze występowała 1 cerkiew pod takim wezwaniem.

Bezspornie jednak pierwszą pozycję zajmował typ wezwania świętych Pańskich (Tab. 4) – 45 cerkwi i kaplic greckokatolickich, co stanowiło blisko 41%. Święci – męczennicy i wyznawcy – występowali w 14 odmianach. Najbardziej popularny pośród nich (12 cerkwi) był św. Mikołaj, biskup Miry w Azji Mniejszej z IV w. Z tym Świętym związane były 3 rodzaje wezwań: Mikołaja Biskupa, Mikołaja „Cudotwórcy” i „Przeniesienie Relikwii św. Mikołaja”. Wspomnienie św. Mikołaja Bp przypada w Kościele wschodnim na 19.XII. W tradycji greckiej kult Świętego jest potwierdzony w VI w. Natomiast na Zachodzie rozwinął się później, a na jego ożywienie wpłynęło przeniesienie w 1087 r. relikwii świętego do Bari we Włoszech (pod tym wezwaniem odnotowano na badanym obszarze 3 cerkwie). Święty Mikołaj jest uznawany za patrona Rusi i był otoczony wielkim kultem, szczególnie wśród najuboższych warstw ludzi. Podobnie jak św. Paraskewa był również czczony jako patron bydła. W XIX w. ikona św. Mikołaja znajdowała się prawie w każdej cerkwi. Święty przedstawiany jest w stroju biskupim, z księgą lub pastorałem w lewej ręce i z prawą ręką podniesioną w geście błogosławieństwa (Ryc. 6).

Tabela 4. Liczba odmian wezwań świętych pańskich cerkwi i kaplic greckokatolickich występujących w 1938 i 2010 r.. RP – polska część MRB KW; SK – słowacka część MRB KW; UK – ukraińska część MRB KW.

Table 4. Number of versions of Greek Catholic churches and chapels dedications to Saints occurring in 1938 and 2010. RP – Polish part of IBR; SK – Slovak part of IBR; UK – Ukrainian part of IBR.

	1938				2010		
	RP		SK	UK	RP	SK	UK
1	2	3	4	5	6	7	8
Piotra i Pawła <i>Peter and Paul</i>	1	1	0	2	0	1	0
Dymitra Męczennika <i>Dimitri the Martyr</i>	9	9	0	2	0	0	0
Jana Chrzciela <i>St. John the Baptist</i>	1	2	0	2	0	0	0
Soboru św. Jana Chrzciela <i>Synaxis of St. John the Baptist</i>	1		0	0	0	0	0

1	2	3	4	5	6	7	8
Mikołaja Bp <i>St. Nicholas the Bishop</i>	6	10	2	0	0	0	0
Mikołaja Cudotwórcy <i>St. Nicholas the Miracle-worker</i>	1		0	1	0	0	0
Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja <i>Transfer of St. Nicholas relics</i>	3		0	0	0	0	0
Włodzimierza <i>St. Vladimir</i>	1	1	0	0	0	0	0
Paraskewii Męczennicy <i>St. Paraskevia the Martyr</i>	4	4	0	0	0	0	0
Stefana Męczennika <i>St. Stephen the Martyr</i>	1	1	0	1	0	0	0
Proroka Eliasza <i>Prophet Elias</i>	1	1	0	1	0	0	0
Jerzego <i>St. George</i>	0	0	1	0	0	0	1
Bazylego <i>St. Basil</i>	0	0	0	1	0	0	0
Pantelejmona <i>St. Panteleimon</i>	0	0	0	1	0	0	0
Ogółem <i>Total</i>	29	29	3	11	0	1	1

Innym bardzo popularnym świętym był Dymitr Wielki Męczennik, wspominany w Kościele wschodnim 26 października. Św. Dymitr żył na przełomie III i IV w. w Tesalonikach (późniejszym Sołuniu) w Grecji, gdzie według tradycji był prokonsulem Achai. W 306 r. poniósł śmierć męczeńską w obronie wiary chrześcijańskiej za panowania cesarza Maksymiana. Jego kult rozszerzył się w Grecji i wśród Słowian bałkańskich, a w V w. w Tesalonikach zbudowano ku jego czci świątynię. W ikonografii św. Dymitr był przedstawiany jako młody wojownik w zbroi, z mieczem i tarczą. Na badanym obszarze był patronem 11 cerkwi.

Innym, nie mniej popularnym wezwaniem, było imię św. Praksedy Męczennicy (lub Paraskewy, „Piatnicy”) (4 cerkwie). Pod imieniem Paraskewy czczone były co najmniej trzy różne osoby: św. Paraskewa z Rzymu (święto 8.VIII), św. Paraskewa z Iconium (święto 11.XI) i św. Paraskewa zwana Bułgarską lub Serbską (święto 28.X). Od końca XVI w. kult tych świętych ujednolicił się, wykształcając jedną postać Paraskewy. Święta Paraskewa była też personifikacją Wielkiego Piątku (gr. paraskewe znaczy dzień przedsobotni, piątek). Kult jej był bardzo popularny w Rosji i przede wszystkim na Bukowinie, której była patronką. Z Bukowiny rozszerzał się na kraje sąsiednie i najprawdopodobniej „zawędrował” w górskie tereny Bieszczadów. Wpływ na popularność tego imienia miał

Ryc. 6. Św. Mikołaj, Muzeum Historyczne, Sanok.

Fig. 6. St Nicholas, Historical Museum, Sanok.

również fakt, że w tradycji uważana była za opiekunkę bydła, które licznie hodowano również w Bieszczadach. Piątek („Piatnica”) był dniem kupców, co też nie było bez znaczenia dla popularności tej świętej. Ponadto św. Prakseda była ulubioną patronką kobiet, opiekunką narzeczonych i rodzin. Na ikonach jest ona przedstawiana w pełnej postaci, odziana w suknię i płaszcz, z krzyżem i ręką podniesioną w geście błogosławieństwa.

Na badanym obszarze odnotowano 3 cerkwie pod wezwaniem związanym ze św. Janem Chrzcicielem w dwóch odmianach – św. Jana Chrzciciela (2 cerkwie) i Soboru św. Jana Chrzciciela (1 cerkiew).

Ponadto były 4 przypadki, w których patronom poświęcono tylko po jednej świątyni. Do tych świętych należeli m. in.: św. Bazyli Wielki (biskup Cezarei, grecki Ojciec Kościoła IV w. – Ryc. 7), św. Włodzimierz

(wielki książę kijowski, którego nazywano „Równy Apostołom”, bo dzięki niemu Ruś przyjęła chrzest), Pantelejmon (męczennik i uzdrowiciel żyjący w IV w. w Azji Mniejszej, relikwie w klasztorze na Górze Athos), świętych Piotra i Pawła (to wezwanie w Kościele greckokatolickim należało do rzadkości), św. Eliasza (proroka Starego Testamentu) i św. Stefana Męczennika. W przeciwieństwie do Kościoła zachodniego na Wschodzie występowały świątynie dedykowane świętym Starego Testamentu, wynikające z pobożności ludu, stykającego się z miejscami życia i pochówków tych ludzi.

Wezwania kościelne

W 1938 r. istniało na badanym obszarze jedynie 5 kościołów i kaplic rzymskokatolickich. Według wykazu (Tab. 2) wezwanie związane z kultem Jezusa Chrystusa występowało dwukrotnie i związane było ono ze świętami Przemienienia Pańskiego i z kultem Najświętszego Serca Jezusa. Kult miłości Bożej, objawionej w Sercu Jezusa, nawiązuje do ewangelicznej perykopy o otwartym boku Ukrzyżowanego Chrystusa oraz do słów Chrystusa o źródle wody żywej, a także

Ryc. 7. Trzej Ojcowie Kościoła: Śśw. Bazyli Wielki, Jan Chryzostom, Grzegorz Wielki, XVII w., Lipie.
Fig. 7. Three Fathers of the Church: St Basil the Great, St John Chrysostom, St Gregory the Great, 17th cent., Lipie.

do starotestamentowych obietnic mesjańskich, które były zawarte w symbolice serca (Nadolski 1991). Na wprowadzenie publicznego kultu Serca Jezusa wpłynęła m.in. działalność Franciszka Salezego (+1622) oraz objawienia wizytki Małgorzaty Marii Alacoque (+1690 r.). Najwcześniej zgodę na wprowadzenie liturgicznego

kultu Serca Jezusowego otrzymał Kościół w Polsce i Rzymskie Bractwo Serca Jezusowego (XVIII w.). W 1856 r. Pius IX rozszerzył uroczystość na cały Kościół. Do rozwoju kultu przyczynili się znacznie jezuici (Witkowska 1999). Być może obecność klasztoru jezuitów w niedalekim Chyrowie miała w jakimś zakresie wpływ na wybór tego patroncinium.

Wezwania maryjne posiadały 2 świątynie, co stanowiło 22%. Były to wezwania Najświętszej Maryi Panny i Wniebowzięcia NMP.

Typ wezwań świętych Pańskich występował w przypadku dwóch kościołów i dotyczył św. Wojciecha i św. Stanisława.

Wezwania świątyń wzniesionych w 2010 r.

Na badanym obszarze wzniesiono po II wojnie światowej 28 nowych świątyń, z czego 12 cerkwi i kaplic greckokatolickich i prawosławnych (8 – w części ukraińskiej MRB „KW”, 3 – w części słowackiej i 1 – w części polskiej) oraz 16 kościołów i kaplic rzymskokatolickich (wszystkie na obszarze polskiej części MRB „KW”). W przypadku świątyń wznoszonych jako drugie lub trzecie z kolei, w miejscu starszych, na ogół otrzymywały one identyczne wezwania, co starsze.

Wezwania cerkiewne

Wezwania związane z kultem Chrystusa cieszyły się stosunkowo większą popularnością niż w XIX w. (Tab. 1). Pośród nich występowały tytuły: Przemienienie Pańskie (2 cerkwie), Objawienie Pańskie, Wniebowstąpienie Pana Jezusa i Chrystusa Króla (po 1 cerkwi).

Nieco mniej odnotowano cerkwi pod tytułami maryjnymi (4 świątynie). Spośród tytułów maryjnych najliczniej występowały wezwania związane ze świętym Wniebowzięcia (Zaśnięcia Bogurodzicy) oraz Opieki Matki Bożej (Pokrowa).

Wezwania związane ze świętymi Pańskimi występowały w przypadku 2 świątyń. Po 1 cerkwi, wzniesionej po 1938 r., miało za swojego patrona świętych Piotra i Pawła oraz św. Jerzego.

Wezwania kościelne

W I poł. XX w. na badanym obszarze powstało 16 nowych kościołów i kaplic rzymskokatolickich. Zostały one wzniesione w polskiej części badanego obszaru.

Wezwania związane z kultem Chrystusa nie występowały. Wezwania maryjne otrzymały 4 kościoły. Niespotykanym wcześniej wezwaniem był tytuł Niepokalanego Poczęcia NMP (2 kościoły), co było związane z rozwojem kultu po ogłoszeniu w 1854 r. dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP. Po raz pierwszy pojawiły się tytuły NMP Królowej Pokoju (kościół wzniesiony podczas trwania II wojny

światowej), Matki Bożej Ostrobramskiej (kościół wzniesiony w 1938 r.), Matki Bożej Fatimskiej i Matki Bożej Różańcowej.

Znacznie wzrosła w stosunku do XIX w. liczba wezwań świętych Pańskich – 9 kościołów (56%). Wśród nich występowały imiona: bł. Karoliny Kózkówny, bł. Edmunda Bojanowskiego, św. Rafała Kalinowskiego oraz św. Józefa, Wszystkich Świętych i świętych Piotra i Pawła.

Podsumowanie

W krajobrazie sakralnym MRB „Karpaty Wschodnie” najliczniej występowały kościoły i kaplice greckokatolickie. Zdecydowanie mniej było kościołów i kaplic rzymskokatolickich. Ich liczba wzrosła po II wojnie światowej jedynie w części polskiej, wraz z ponownym zasiedlaniem tego obszaru.

Wezwania świętyń chrześcijańskich, w strefie zróżnicowanej pod względem etnicznym pogranicza polsko-ruskiego, charakteryzowały się w XIX–XX w. dużą różnorodnością i zmiennością. Ich analiza pozwala zauważyć stosunkowo niewielką ich mozaikę we wcześniejszym okresie i zdecydowanie większą w późniejszym.

Pod względem rodzajów wezwań widoczne jest w Kościele greckokatolickim kilkunastowieczne dziedzictwo po okresie przynależności do Kościoła prawosławnego. Niektóre wezwania wywodzące się z kalendarza liturgicznego były sformułowane odmiennie niż w kościele łacińskim, pomimo że miały one swoje odpowiedniki. Dotyczy to najczęściej wezwań maryjnych, gdzie obok zapisu oryginalnego zastosowano nazewnictwo obowiązujące w kościele rzymskokatolickim. W przypadku wezwań kościelnych widoczny jest przed II wojną światową związek z tradycjami chrześcijaństwa zachodniego i narodowo-patriotycznymi (np. wezwania: św. Wojciecha i św. Stanisława). W okresie powojennym zwiększa się różnorodność, co odzwierciedla ogólne ożywienie kultu świętych, w związku z licznymi kanonizacjami i beatyfikacjami (np. św. Jan z Dukli, bł. Kózkówna).

Z zebranego materiału wynika, że częstotliwość występowania tytułów świętyń była niezależna od hierarchii teologicznej święt i wspomnień liturgicznych, od których one pochodziły. Stwierdzono 1 wezwanie związane z kultem Trójcy Świętej. Wezwania związane z kultem Jezusa Chrystusa cieszyły się w Kościołach obydwu obrządków stosunkowo małą „popularnością”, a wśród nich najliczniej występowało wezwanie Przemienienia Pańskiego.

Wezwania maryjne występowały stosunkowo bardzo licznie – w kościele rzymskokatolickim stanowiły 36%, natomiast w Kościele greckokatolickim – 26%.

Ożywienie kultu maryjnego w Kościele greckokatolickim zdecydowanie uwiadacznia się z upływem czasu. Odzwierciedla to coraz większy związek z tradycją chrześcijańską charakterystyczną dla Kościoła łacińskiego, objawiającą się ro-

dzajem najpopularniejszych wezwań maryjnych i chrystologicznych. O wschodnim charakterze tych wezwań świadczą natomiast odmienne określenia, jak np. Zaśnięcie Bogurodzicy (Wniebowzięcie NMP), Matki Bożej Współcierpiącej (MB Miłosierdzia) oraz wezwania związane ze świętami nieznanymi w Kościele rzymskokatolickim, jak Sobór Bogurodzicy, Złożenie welonu (omoforionu) Bogurodzicy. Warto przy tym zwrócić uwagę na występowanie w oryginalnym zapisie imienia „Bogurodzicy” (Theotokos). Jest ono najstarszą wzmianką o Najświętszej Maryi Pannie w liturgii rzymskiej, zapożyczonej z liturgii syryjskiej. Bliskość Maryi z Synem była źródłem przekonania, że jest Ona naszą najpotężniejszą orędowniczką u Boga. W rozwoju patrociniów chrystologicznych i maryjnych widać wyraźną zależność od pojawiających się nowych form kultu, czy nowych świąt liturgicznych, jak np. Matki Bożej Fatimskiej, MB Królowej Pokoju, czy Miłosierdzia Bożego. Wezwania maryjne najliczniej występują w strefie zachodniej i północno-zachodniej badanego regionu, a więc na obszarach, gdzie liczba grekokatolików była coraz mniejsza.

Powszechne było wezwanie ku czci św. Michała Archanioła, a liczba występowania jego imienia utrzymywała się prawie na równi z tytułami maryjnymi. W rozmieszczeniu przestrzennym widoczna jest koncentracja świętyń o imieniu św. Michała Archanioła w strefie przygranicznej, szczególnie w południowej i zachodniej strefie badanego obszaru.

Najliczniejsze, zarówno w świątyniach o obrządku rzymskokatolickim, jak i grekokatolickim oraz prawosławnym, były wezwania związane ze świętymi Pańskimi (hagiograficzne). W początkowym okresie typ wezwań świętych charakteryzował się mniejszym zróżnicowaniem, wskazując na kilku świętych obdarzanych szczególnie dużym kultem w regionie. Na początku XX w. i w późniejszym okresie w obydwu przypadkach wezwania świętych Pańskich dotyczą wielu imion, przy czym w kościele rzymskokatolickim dotyczą osób nowo kanonizowanych lub beatyfikowanych. W Kościele rzymskokatolickim w okresie wcześniejszym występowały wezwania ku czci św. Wojciecha i św. Stanisława oraz św. Józefa, zaś w późniejszym wzrosła ich różnorodność – np. św. Rafała Kalinowskiego, św. Maksymiliana Kolbe, św. Jana z Dukli.

Charakterystyczną cechą Kościoła wschodniego była dominacja wezwań świętych tradycyjnie czczonych i związanych ze Wschodem, jak np.: św. Prakseda (Paraskewa), św. Dymitr, św. Mikołaj, św. Włodzimierz, czy św. Onufry. Stosunkowo częstym wezwaniem na badanym obszarze było imię św. Mikołaja, cieszącego się w Kościele grekokatolickim bardzo dużym kultem. Ciągłość tej tradycji widoczna jest do dziś, w nadawaniu wezwań świątyniom współcześnie budowanym.

Wezwania należy zaliczyć do jednych z trwalszych elementów tworzących parafię. Zgodnie bowiem z zapisem w obowiązującym dziś prawie kanonicznym: „Każdy kościół powinien mieć swój tytuł, który nie może być zmieniony po dokonaniu poświęcenia kościoła” (kan. 1218). Zasady tej przestrzegano również w cza-

sach wcześniejszych, gdyż w przypadku stawiania nowych świątyń w miejscu starszych nie dokonywano zmiany wezwania (np. w Chmielu, Łopience). Takie zmiany nastąpiły jedynie w przypadku dawnych cerkwi greckokatolickich, które są obecnie użytkowane przez wiernych Kościoła rzymskokatolickiego. Odbudowywane i wyremontowane świątynie były na nowo poświęcane i przy tej okazji nadawano im często inne, charakterystyczne dla tradycji zachodniej i odpowiadające tendencjom epoki, wezwania.

Z tego względu ważnym postulatem badawczym byłoby ukazanie chronologii patrociniów oraz przeanalizowanie ich pojawienia w szerszym zakresie – w korelacji z rozwojem sieci parafialnej oraz budownictwem sakralnym. Istnieje więc potrzeba, żeby te zagadnienia stały się przedmiotem szerszego opracowania historyczno-kartograficznego.

Literatura

- Budzyński Z. 1993. Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku. T. 1, Przemyśl-Rzeszów.
- Czupryk R. 2002. Eparchia przemyska na pograniczu polsko-ruskim (XIV–XVIII w.), Rys historyczny. Prace Historyczno-Archiwalne, T. XI, Rzeszów.
- Dziewiątkowski J. A. 2002. Analiza onomastyczno-językowa wezwań kościołów i kaplic w archidiecezji gnieźnieńskiej, Toruń.
- Fenczak A. 1996. Wokół początków bizantyńsko-słowiańskiego biskupstwa w Przemyślu. Kwestia istnienia organizacji diecezjalnej w Księstwie Przemyskim (koniec XI i pierwsza połowa XII wieku)W: Stępień S. (red.) Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa, T. 3, Przemyśl.
- Gajkowski J. 1913. Patronat. W: Chelmiński Z. (red.) Podręczna Encyklopedia Kościelna, T. 29–30, Warszawa.
- Gębarowicz M. 1982. Mater Misericordiae – Pokrow – Pokrowa w sztuce i legendzie środkowo-wschodniej Europy, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Karolewicz G. G. 1974. Z badań nad wezwaniami kościołów. Roczniki Humanistyczne 22, z. 2, Lublin.
- Kodeks Prawa Kanonicznego 1984. Poznań.
- Kumor B. 1963. Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce południowo-wschodniej do końca XVI w. Prawo Kanoniczne 5, nr 3–4.
- Kumor B. S. 1991. Historia Kościoła, cz. 7, Lublin.
- Kumor B. S. 2002. Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795. T. 4, Kraków.
- Kumor J. 2006. Wezwania kościołów parafialnych oraz parafii (archi)diecezji lubelskiej w latach 1805–2004. Teki Kom. Hist. OL PAN.
- Litak S. 1996. Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne, Lublin.
- Maryskevych O., Niewiadomski Z. 2004. Nadsiański Regionalny Park Krajobrazowy.
- Nadolski B. 1991. Liturgia. T. 2, Liturgia i czas, Poznań.
- Nowowiejski A. 1892. Patron (liturgiczny). W: Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób, wyd. M. Nowodworski, T. 18, Warszawa.
- Rajman J. 2003. Kultu świętych w średniowiecznym Krakowie w świetle patrociniów W: Kult świętych w Polsce średniowiecznej, Materiały z sympozjum naukowego, PAT Kraków.
- Rocznik Archidiecezji Przemyskiej 2002. Przemyśl.

- Rocznik Statystyczny województwa podkarpackiego 2002. Rzeszów.
- Rozynkowski W. 2005. Św. Józef jako patron parafii i kościołów parafialnych w Polsce, Warszawa.
- Sarna W. 1902. Dzieje diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego, cz. 1, Episkopat przemyski obrządku łacińskiego, Przemyśl.
- Schematyzm diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego na rok 1938. Przemyśl.
- Slobodjan W. 2003. Cerkwy turkiwskowo rajonu, Lwiv.
- Statystyka Polski, Pierwszy Powszechny Spis RP 1921. Warszawa.
- Szematyzm. Katalog świętyń i duchowieństwa prawosławnej diecezji przemysko-nowosądeckiej 1999. Gorlice.
- Szematyzm (...) na boży rok 1918. 1918. Przemyśl.
- Szymański D. 1993. Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVI w. Roczniki Humanistyczne 41, z. 2, Lublin.
- Śnieżyńska-Stolot E., Stolot F. 1982. Katalog zabytków sztuki, województwo krośnieńskie. Lesko, Sanok, Ustrzyki Dolne i okolice, Warszawa.
- Winnicki I. 1998. Ustawy Rządu Duchownego i inne pisma, przygotowanie: W. Pilipowicz, Przemyśl.
- Witkowska A. 1999. Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce, Warszawa.
- Zimmermann G. 1958. Patrozinienwahl und Frommigkeitwandel im Mittelalter, Wurzbürger Diözesangeschichtblätter, nr 20, Würzburg.

Summary

Dedications of temples existing in the Polish-Ukrainian-Slovak borderland, within the International Biosphere Reserve „Eastern Carpathians” were analyzed and compared. Two great religious and cultural traditions – western (Latin) and eastern (Byzantine-Ruthenian) – have met and interpenetrated in this area. In result an original religious landscape was formed. The main aim of this paper is to present and classify the dedications of temples which existed in the area studied in 1938 and 2010, and observation of the cult reception. The years chosen for studies are crucial for social-religious, political and economical changes taking place in this area. In 2010 there were 64 Christian temples, 34 of them from before the II World War, the other built mainly in 1990s. In 1938 number of temples was higher and amounted to 120–115 Greek Catholic churches and chapels and only 5 Roman Catholic. The most numerous were dedication to Saints, and further – Marian, Angelic and Christological. There are visible differences in spatial distribution of dedications. In Polish part of the territory studied the most numerous are dedications to Saints (hagiographical), and in Ukraine, in the part which until II WW was within Polish borders and belonged to Lwów diocese – the most numerous are Marian and Christological dedications. To the south of Uzok Pass, in the area of Transcarpathia, the most numerous are hagiographical dedications, followed by Christological, Angelic, and Marian (in equal number). In Slovak part the most popular are Marian dedications, and further to Angels and Saints.